

Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása*

A zsidóság életlehetőségeit korlátozó intézkedések közül a szakirodalomban és a történeti emlékezetben is kevesebb figyelem jutott a birtokok kisajátításának. Ezt az eseménysort általában az 1942. évi XV. törvénycikkhez, az úgynevezett negyedik zsidótörvényhez kapcsolják, pedig a mezőgazdaság „zsidótlantása” egy 1939-től 1944-ig tartó, politikailag egyre radikalizálódó, intenzitásában változó *folyamat* volt, amelynek ez a törvény csak egyik, bár legfontosabb állomását jelentette. Az alábbiakban nagy vonalakban összefoglalom mindazt, amit jelenleg a zsidóellenes birtokpolitikai intézkedésekről tudunk, majd részletesebben elemzem a törvény végrehajtását és következményeit, elsősorban a Földművelésügyi Minisztérium korabeli iratanyaga alapján.¹

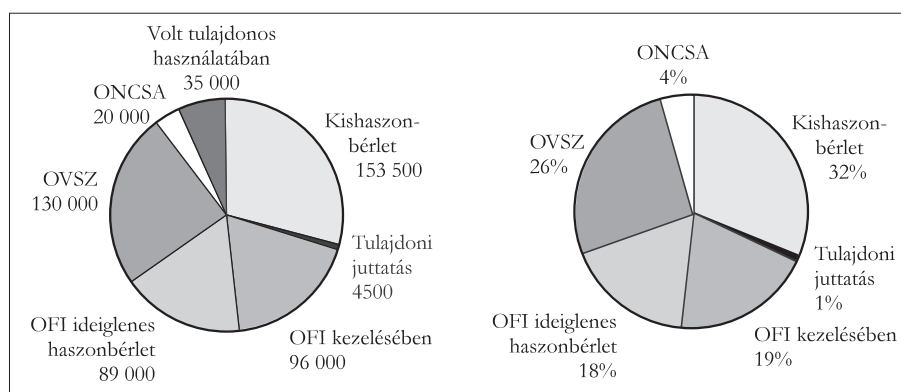
A magyarországi zsidóság a polgári egyenjogúsítás fontos állomásaként, az 1860. február 18-án kiadott császári rendelet révén szerezte meg a korlátlan földbirtokszerzés jogát.² A dualizmus fél évszázada alatt a mezőgazdaság tőkés átalakulásában vezető szerepet játszó, jelentős részben zsidó származású vállalkozói elit jelentős mező- és erdőgazdasági ingatlanokat szerzett meg, elsősorban a nemesi közép- és nagybirtokok állományából. A magyar birtokrendszerben domináns szerepet betöltő, kötött forgalmú ingatlanokat bérlet útján igyekeztek hasznosítani, tevékenységük eredményeként számos nagybirtokon korszerű bérgazdaságok létesültek.

* A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alap T 043604 számú pályázata támogatásával készült.

¹ Az Országos Levéltárban található forrásanyag feltárását a Yad Vashem Archives magyarországi kutatócsoportjának tagjaként végzem. Itt köszönöm meg Karsai Lászlónak tanulmányommal kapcsolatos kritikai észrevételeit.

² Ezt az emancipációs törvény (1867. évi XVII. tc.) megerősítette.

Kovács Alajos becslése szerint 1916-ban izraelita vallásúak tulajdonában összesen kétmillió, bérletében három és félmillió katasztrális hold föld volt, az összes megművelt terület több mint 11 százaléka. A zsidó földtulajdonosok alulreprezentált-ságát (4,15%) mint koncepciójába ütköző adatot a statisztikus, több más érv mellett, a legvagyonosabb birtokosok asszimilációs törekvésekből következő áttéréseivel igyekezett magyarázni. Ami a földrajzi elhelyezkedést illeti, a zsidó tulajdonosok elsősorban az északkeleti vármegyékben, a Tiszántúlon (Hajdú, Szabolcs, Jász-Nagykun-Szolnok), Észak-Magyarországon (Borsod, Nógrád, Heves), valamint Északnyugat-Magyarországon (Trencsén, Esztergom, Nyitra) jutottak jelentős földtulajdonhoz. Birtokaik megoszlását a migráció iránya mellett a földek minősége, a gazdasági lehetőségek is befolyásolták.³

A trianoni béke következtében a zsidó földtulajdon közel negyven százaléka – tehát az összes területvesztéshez képest valamivel több – maradt az országhatárokon belül. Erre a területre vetítve 1916-ban a zsidók 16,5 százalékban részesedtek a száz holdnál nagyobb szabad forgalmú birtokokból (790 045 hold). Ez az arány az I. világháború utáni időszakban lassan, de folyamatosan csökkent, ami a földbirtokos elit egyes tagjainak vallásváltoztatása mellett a korszak birtokpolitikai intézkedéseivel is magyarázható.

³ Kovács Alajos rámutatott, hogy a fenti összesítésben nem szerepelnek a földet birtokló más foglalkozásúak, elsősorban kocsmárosok és kereskedők (1910-ben mintegy 9000 fő) adatai, akik „többnyire zsidók”, illetve hogy a közbirtokossági birtokokból rájuk eső részt is a közép- és nagybirtokok arányában kellene megállapítani. KOVÁCS Alajos, *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*, Budapest, 1922, 45–49.

Az ellenforradalmi rendszer első két évtizedében nem születtek a zsidó földtulajdont korlátozó törvények, ugyanakkor a birtokpolitikai rendezések során birtokaikat jóval nagyobb arányban vették igénybe. Az 1920. és az 1936. évi földtörvénynek is voltak olyan rendelkezései, amelyek érzékenyebben érintették a zsidó birtokosokat, többek között a részvénytársaságok tulajdonában lévő, illetve az újabb szerzeményű földek igénybevétele miatt.

Az első jelentős birtokpolitikai rendezés, az 1920-as Nagyatádi-féle földtörvény végrehajtása során 1 275 000 hold földet osztottak fel, többségében apró, átlag 1,5 holdas parcellákban, ami nem csökkentette a magyar birtokstruktúra aránytalanságait, a nagy- és óriásbirtokok túlsúlyát, hanem inkább növelte az életképtelen törpebirtokok számát.⁴

Az ekkor felosztott szabad forgalmú birtokok mintegy felét, több mint 300 000 holdat zsidó tulajdonosoktól vették igénybe. Ennek eredményeként a fenti birtokkategóriában 1928-ban már csak 478 261 hold (11,5%) volt zsidó vallású tulajdonosok kezén. Az összes birtokkategóriát egybevetve – erdővel együtt – a zsidók tulajdonában és bérletében lévő földek összterületét 1925-ben 1,56 millió holdra becsülték (ez a Trianon előtti mennyiség 28 százaléka). Egykorú összesítés szerint tíz évvel később 231 000 hold korlátozott forgalmú (alapítványok, részvénytársaságok, egyesületek, társulatok, hitelintézetek stb. ingatlanai) és majdnem kétszer ennyi szabad forgalmú birtok (460 261 hold) volt zsidó *vallásúak* tulajdonában. Ezenfelül mintegy 200 000 holdra becsülték a zsidó *származású* birtokosok ingatlanait.⁵

A telepítési törvény (1936. évi XXVII. törvénycikk)⁶ végrehajtása során, az előző reformkísérlet tapasztalataiból okulva, elsősorban az egy család megélhetését biztosítani képes gazdaságok kialakítására törekedtek. Az ekkor megindult parcellázások is elsősorban a szabad forgalmú zsidó birtokra irányultak, a következő négy évben ezek összterülete további 60 000 holddal csökkent. A zsidótörvények által érintett magyar állampolgárok összes földtulajdona tehát a diszkriminatív törvénykezés kezdetén a trianoni országterületen erdővel együtt közel 830 000 holdat tett ki (5,2%).⁷

⁴ Az 1920. évi XXXVI. tc. a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről, in *Magyar Törvények. 1920. évi törvénycikkek*, Budapest, Révai, 1921, 230–272. A részletes adatokat lásd KERÉK Mihály, *A magyar földkérdés*, Budapest, MEFHOSZ, 1939, 198–201.

⁵ Indokolás „a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól” szóló törvényjavaslatához, in *Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai*, VIII, Budapest, Athenaeum, 1942, 645. sz., 146, 148.

⁶ Az 1936. évi XXVII. tc. a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről, in *Országos Törvénytár 1936*, Budapest, Athenaeum, 1936, 274–307.

⁷ *Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai*, i. m., 645. sz., 148.

A földbirtokok összterülete a békeszerződés revíziója révén közel duplájára nőtt, ez azonban korántsem jelentette a zsidó birtokok számának arányos növekedését. Az utódállamokban 1919–1921 között végrehajtott földreformok ugyanis a magyar közép- és nagybirtokok zömét, beleértve a zsidók ingatlanainak jelentős hányadát, állami tulajdonba vették, és a többségi nemzetekhez tartozó földműveseknek juttatták.⁸ A visszacsatolásokat követően azonban csak a zsidótörvények által nem érintett birtokosok kapták vissza tulajdonukat. Az előzetes becslések a megnagyobbodott országterületen hozzávetőlegesen 1,2 millió hold zsidó birtokkal számoltak, ebből 700 000 hold mező-, 500 000 pedig erdőgazdasági ingatlan volt, utóbbiba a használati illetőségeket is beleértve.⁹

A zsidó bérgazdaságok száma és aránya is jelentősen visszaesett az I. világháború után. Összterületüket a részvénytársaságok bérleteivel együtt 1935-ben hozzávetőleg 650 ezer holdra becsülhetjük.¹⁰ A teljes képhez hozzátartozik, hogy a zsidók részesedése a mezőgazdaságból származó jövedelemben a fenti arányoknál valamivel nagyobb volt, birtokaik korszerűbb, intenzívebb művelése, kedvezőbb földrajzi elhelyezkedése és művelési ágak szerinti megoszlása révén.¹¹

⁸ A reform egyben nemzetpolitikai lépést is jelentett, a homogén magyar (és német) etnikai tömbök megbontását célozva. A kártérítés Csehszlovákiában a birtok valós árának alig több mint felét, a délszláv államban ennél is kevesebbet jelentett, Romániában pedig a teljes kismizéssel volt egyenértékű (1-2%). Lásd ZEIDLER Miklós, *A revíziós gondolat*, Budapest, Osiris, 2001, 195, 196.

⁹ A zsidó mezőgazdasági ingatlanoknak csak egyhatede jutott a visszacsatolt területekre. Ennek megoszlása a következő volt: Felvidék és Kárpátalja 20 000, Erdély és a Partium 55 000, Délvidék 25 000 hold. Lásd *Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, i. m.*, 149, 150.

¹⁰ A törvényjavaslat indoklása 1925-ben 610 000 hold (38,4%), 1935-ben közel ugyanennyi zsidó bérletről beszél: lásd *Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, i. m.*, 148, 149. – Puskás Julianna szerint a részvénytársaságok bérleteit is kalkulálva az ezer holdon felüli bérletekből 47,7 százalékban részesedtek a zsidók (450 000 hold). A száz és ezer hold közötti kategóriában a bérlők több mint negyede volt zsidó, részesedésük mintegy 200 000 hold. Az ötven és száz kataszteri hold közötti bérletekből részesedésük 11 500 hold (5,2%), a kisebb bérletekből ennél is jelentéktelenebb volt. PUSKÁS Julianna, *Zsidó haszonbérlők a magyarországi mezőgazdaság fejlődésének folyamatában (az 1850-es évektől 1935-ig)*, *Századok*, 1992/1, 43.

¹¹ Elsősorban a nagyobb értéket képviselő szántókra és szőlőkre irányult a zsidó birtokszerzés, százalékos részesedési arányuk 65,1% : 60,7, szőlők esetében 3,8 : 2,2 volt az országos átlaghoz képest. Lásd *Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai, i. m.*, 147.

A deklaráltan a zsidó tulajdon rovására végrehajtott birtokpolitikai rendezés gondolata elsőként az úgynevezett kishaszonbérleti törvény előkészítése során merült fel. Imrédy Béla miniszterelnök már 1938 novemberében – egyéb kategóriák, többek között a műveletlenül hagyott és külföldi tulajdonban lévő birtokok mellett – a zsidók ingatlanait jelölte meg a reformhoz szükséges birtokállomány egyik elsődleges forrásaként.¹² Az 1940 elején megszületett földtörvény (1940. évi IV. törvénycikk)¹³ végül nem tett említést a zsidó birtokokról, de erre akkor már nem is volt szükség: az időközben, 1939 májusában elfogadott második zsidótörvény rendelkezett azok igénybevételéről. Ettől kezdve a telepítési és kishaszonbérleti törvény végrehajtása során elsősorban a zsidónak minősített állampolgárok ingatlanait vették igénybe.

Az 1939. évi IV. törvénycikk véget vetett a szabad ingatlanforgalomnak, és előírta, hogy zsidónak tekintett személy földtulajdont csak árverés útján, illetve annak hatályával, és hatósági engedéllyel szerezhethet. A törvény szövege tartalmazta az igénybevétel *lehetőségét*, bár ennek gyakorlati megvalósítását több kivétel és eljárási megkötés korlátozta. A zsidó ingatlanok eladását is engedélyhez kötötték, illetve adásvétel esetén az állam elővásárlási jogot gyakorolhatott.¹⁴ A végrehajtás tárgyában 1939 őszén kiadott rendeletek előírták a törvény hatálya alá eső ingatlanok bejelentését és külön telekkönyvi nyilvántartását.¹⁵ A törvény értelmében 1941 végéig 4806 tulajdonos 426 000 holdnyi mezőgazdasági ingatlanára mondták ki a haszonbérbe átengedés kötelezettségét. Ennek a területnek csak 37 százalékát vették ténylegesen igénybe, túlnyomó részét kishaszonbérletként (153 546 hold). A megvásárolt és tulajdonba adott birtokok mindössze 4500 holdat tettek ki (3%).¹⁶

¹² *Imrédy Béla a vádlottak padján*, szerk. SIPOS Péter–SIPOS András, Budapest, Osiris–BFL, 1999, 26, 491–493, 500–501.

¹³ Az 1940. évi IV. tc. a kishaszonbérletek alakításának, kisbirtokok és házhelyek szerzésének előmozdításáról s más földbirtokpolitikai intézkedésekről, in *Magyar Törvénytár 1940*, Budapest, Franklin, 1941, 7–42.

¹⁴ Az 1939. IV. tc. a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról, in *Magyar Törvénytár 1939*, Budapest, Franklin, 1940, 129–148, 15–16. §. A korlátozások nem vonatkoztak a házhelynek alkalmas, illetve bánya-, ipar- vagy fürdőtelep céljára szolgáló ingatlanokra.

¹⁵ Az 1939. évi 8360. ME és 43 300. IM sz. rendeletek, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1939, II, 1372–1377. és 2076–2086.

¹⁶ *Az Országos Mezőgazdasági Kamara jelentése az 1940. évről*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1941, 276–278.

Szabad ingatlanforgalom és ingatlan-eldarabolások (parcellázások) keretében 1941–1942 folyamán további 37 000 hold birtokot „árjásítottak”.¹⁷ 1942-ig tehát tovább zsugorodott a zsidóság tulajdonában lévő birtokállomány: ez év tavaszán már csak kevesebb mint 600 000 hold mezőgazdasági ingatlan, közel ugyanennyi bérlet és negyedmillió holdnyi erdő sorsáról lehetett döntést hozni.¹⁸

A törvényben foglalt korlátozások nem érték el a remélt eredményt, sőt, a zsidó birtokok ügye egyre élénkebben foglalkoztatta a közvéleményt. A nyilasok gyakori interpellációkban követelték a kormánytól a kérdés radikális megoldását, illetve az igénybevétel meggyorsítását. Fajvédő, antiszemita érvek mellett mindazonáltal arra is rámutattak, hogy a kormány a zsidó birtokok ügyét előtérbe tolva akarja halogatni a földkérdés rendezését és elterelni róla a figyelmet.¹⁹ Az Imrédy-féle mozgalom programjában is fontos szerep jutott a zsidó birtokok kisajátításának. A pártvezér nemzetpolitikai szempontból alapvetőnek nevezte, hogy – a nagybirtok mellett szóló gazdasági, történelmi érvek ellenére – a föld tulajdona „gyökeres és gyors” reform keretében „minél több kis egzisztencia” kezébe kerüljön.²⁰

Utóda, Teleki Pál a radikális reform ígéretével szemben a fontolva haladó, gazdasági racionalitás alapján történő átalakítást szorgalmazta. Nyilatkozataiban a juttatottak politikai megbízhatóságára, képzettségére és anyagi erejére helyezte a hangsúlyt.²¹ Ezt a mérsékeltbb irányvonalat erősítette a földművelésügyi tárca élén történt változtatás is. 1940 decemberében távozott a kormánypárt jobbszárnyához tartozó gróf Teleki Mihály, helyére – egészen a német megszállásig – báró Bánffy Dániel került, erdészeti szakértő, az Erdélyi Párt képviselője, a konzervatív-liberális Bethlen-féle irányvonal híve.²²

¹⁷ *Az Országos Mezőgazdasági Kamara jelentése az 1941. évről*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1942, 194, 195.

¹⁸ Az 1943-ban külföldre (nemzetközi zsidó szervezetekhez, illetve a német kormányhoz) küldött jelentések szerint az 1942. évi XV. törvénycikk elfogadásakor 1,57 millió hold volt zsidó kézen, ebből 600 000 hold erdő. Ez az adat, mint láthattuk, közel húsz esztendővel korábbi állapotot tükröz. Randolph L. BRAHAM, *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*, I–II, Budapest, Belvárosi, 1997, 250; Nathaniel KATZBURG, *Zsidó-politika Magyarországon 1919–1943*, Budapest, Babel, 2002, 179.

¹⁹ Példaként lásd Matolcsy Mátyás 1940. június 5-i és Rajniss Ferenc október 9-i felszólalását a képviselőházban: *Képviselőházi Napló, 1939–1944*, VI, 141, 142 és VII, 42–44.

²⁰ *Imrédy Béla a vádlottak padján, i. m.*, 509.

²¹ TELEKI Pál, *Válogatott politikai írások és beszédek*, szerk. ABLONCZY Balázs, Budapest, Osiris, 2000, 493, 494.

²² Életrajzi adataikat lásd BÖLÖNY József, *Magyarország kormányai 1848–1992*, negyedik, bőv., jav. kiad., Budapest, Akadémiai, 1992, 259, 403.

Bárdossy László miniszterelnöksége alatt a földkérdés problematikája háttérbe szorult a külpolitikai eseményekkel szemben. Bemutakozó beszédében a birtokpolitikai tevékenység felgyorsítását ígérte, ezen belül is elsősorban a házhelyek juttatására helyezte a hangsúlyt. Az akció szerény eredményei azonban nem voltak alkalmasak az elégedetlenség csillapítására. Több jelentés is figyelmeztetett arra, hogy a vidéki nyilas szervezetek a reformkísérlet eredménytelenségét, illetve a kormánynak a zsidó birtokok igénybevételével kapcsolatos határozatlanságát propagandájuk szolgálatába állítják, jelentősen gyöngítve a MÉP vidéki bázisát. A kormánypártban erősödtek azok a hangok, amelyek a zsidó birtokok teljes kisajátításában látták a helyzet megoldásának kulcsát.²³

Kállay Miklós személyében mezőgazdasági szakember, a Gömbös-kabinet egykori tagja került a miniszterelnöki székbe. Visszaemlékezései szerint a MÉP egyes politikusai, köztük Teleki Mihály, már kinevezése napján (1942. március 9.) nyomást gyakoroltak rá a zsidókérdésben tett sürgős lépések érdekében. A kormányfő március 12-én, a pártban tartott bemutatkozó beszédében be is jelentette a tervezett új törvényt. Ebben a zsidókérdést „legvirulensebb szociális problémánk”-nak, a zsidóságot közösségként és egyénként is „aszociális lény”-nek, a gazdasági és társadalmi problémák fő okozójának nevezte.²⁴ Egy héttel később, első parlamenti felszólalásában is érintette a kérdést, már ekkor hangoztatva a törvényjavaslat egyik alapvető „történelmi” érvét: a zsidóság mint „át nem eresztő réteg” volt az oka „annak, hogy a mindnyájunk által tehetségesnek, pompásnak elismert magyar parasztságból kevesen jutottak a felsőbb társadalmi rétegekbe”.²⁵

A harcias antiszemita frazeológiával Kállay nyilvánvalóan kormánypárti ellenlábásainak és a németeknek is üzent, hiszen korábbi nyilatkozatai, szakmai írásai mérsékeltbb álláspontról tanúskodnak. A magyar mezőgazdaság helyzetéről szólva 1940-ben például meg sem említette a zsidó birtokok tömeges igénybevételét, csak annyit, hogy a kormányzat földreformjai „végső csapást mérnek” a nagybirtokrendszerre.²⁶ Memoárjaiban az ország függetlenségének megőrzése és a zsidóság megmentése érdekében tett kényszerintézkedésként magyarázta az újabb zsidótörvényt.

²³ *Képviselőházi Napló, 1939–1944*, X, 5 (1941. április 24.); OL K 184. Földművelésügyi Minisztérium általános iratok (a továbbiakban FM ált. ir.), 1942-27-175.965.

²⁴ KÁLLAY Miklós, *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*, I–II, Budapest, Európa–História, 1991, 100.

²⁵ *Képviselőházi Napló, 1939–1944*, XIII, 93.

²⁶ Nicholas KÁLLAY, The Problems of The Great Plain, *The Hungarian Quarterly*, Budapest, é. n. [1940], k. n. [Athenaeum], 10–11.

Azzal érvelt, hogy a földreform a háború után úgyszólván elkerülhetetlennek látszott, mindössze arról volt tehát szó, hogy a zsidók birtokaival kezdték az igénybevételt. Szerinte a lépés gazdaságilag indokolt és szociálisan igazságos volt, hiszen a vagyonos zsidóság ezt, úgymond, „elbírta”, és birtokaik – néhány kivételtől eltekintve – „sem termelési, sem szociális szempontból nem ütötték meg a kívánt mértéket”.²⁷

A törvény kétségkívül kiélezett bel- és külpolitikai helyzetben, a szélsőjobboldali térnyerés hatására született meg. A kormányfő, a konzervatív nagybirtokos elit jelentős részével együtt, elkötelezett híve volt a zsidóság gazdasági-társadalmi visszaszorításának, de a gazdasági stabilitás és saját pozícióinak megőrzése érdekében óvakodott mindenfajta radikális megoldástól. A zsidó tulajdon azonnali és totális kisajátítása idegen volt módszereiktől, annál is inkább, mert jogalapként szolgálhatott a nagybirtokrendszer elleni általános támadáshoz. A döntés fő motivációja valószínűleg a szélsőjobb túllicitálása volt. Kállay 1943 decemberében így vágott vissza a kormány radikalizmusát keveslő Imrédy Bélának: a zsidó földbirtok kisajátítása

kizárólag az én alkotásom, ezt kizárólag én hoztam. *Ha a sors el is söpör, bármilyen történelmi is velem, erre az egyre büszke akarok lenni: egymillió hold földet én adtam vissza a magyarságnak.*²⁸

A törvényjavaslat, majd a törvény szokottnál terjedelmesebb indoklása azt a célt szolgálta, hogy ideológiai „legitimációt” biztosítson a polgári alapjogok egyikét megsértő rendelkezésnek.

*Ha az állam a földnek a tulajdonát vagy birtokát... a pénzügyi lehetőségnek megfelelő méltányos ellenértékért kiveszi azoknak a kezéből, akik... az állami közösség céljaival ellentétben állanak, ezáltal elvileg nem érinti a magántulajdont. Sőt a nemzeti közösség létérdekeinek védelmére... a tulajdont visszaviszi a kívánt erkölcsi fokra.*²⁹

A törvényjavaslatot Bánffy földművelésügyi miniszter a május 21-i pártkongresszuson ismertette, és másnap terjesztette az országgyűlés elé. Képviselőházi és felsőházi vitája során a képviselők zöme támogatta a javaslatot. Az ellenszavazatok

²⁷ KÁLLAY, *Magyarország miniszterelnöke voltam, i. m.*, 95, 96.

²⁸ Uő, *A magunk útján. Kállay Miklós m. kir. miniszterelnök beszédei és nyilatkozatai 1943. június 18–1944. január 20.*, h. n., Stádium, é. n. [1944], 88. (Kiemelések az eredetiben.)

²⁹ Az 1942. évi XV. tc. indoklása.

többségét a szélsőjobb képviselői adták le, akik radikálisabb rendezésre törekedtek. Matolcsy Mátyás joggal mutatott rá arra is, hogy a kizárólag a zsidó birtokokra alapuló rendezés megoldatlanul hagyja a magyar birtokstruktúra visszasságait, és az igényeknek csak töredékét tudja majd kielégíteni, ezzel megismételve az eddigi rendezések hibáit. Csupán néhány konzervatív honatya, köztük Apponyi György figyelmeztetett arra, hogy a törvény a polgári jogegyenlőség eszméjének feladásával beláthatatlan következményekhez vezethet. Még a szociáldemokraták és a kisgazdák is inkább a törvény – a nagybirtokrendszer megbontásából eredő – szociálpolitikai előnyeit, mintsem diszkriminatív jellegét hangsúlyozták.³⁰

Az 1942. szeptember 6-án hatályba lépett 1942. évi XV. törvénycikk a zsidó fogalmát a fajvédelmi törvény (1941. évi XV. tc.) szerint határozta meg, ezzel a második zsidótörvényhez képest kibővítette az igénybe vehető ingatlanok körét, és jelentősen csökkentette a mentesítések lehetőségét. A törvény a zsidónak tekintett jogi személyekre (például részvénytársaságokra, egyesületekre) is vonatkozott, beleértve a többségében zsidók irányítása alatt vagy „zsidó érdekek szolgálatában” álló intézményeket. A törvény hatálya alá tartozó személyek nem vásárolhattak mező- és erdőgazdasági ingatlant, községekben lakóingatlan sem. *Kötelező* érvénnyel át kellett engedniük birtokaikat és a hozzájuk kapcsolódó ipari üzemeket, 500 holdnál nagyobb birtok esetén az élő és holt felszerelést is. A jogorvoslat kereteit a törvény meglehetősen szűkre szabta. Kizárólag akkor volt erre lehetőség, ha a tulajdonos igazolni tudta, hogy nem esik a törvény hatálya alá, illetve ha a térítés összegét kifogásolták. A panaszt egy hónapon belül kellett benyújtani.³¹

A kártalanítást harmincéves lejáratú, zároltan kezelt kamatozó kötvények formájában határozták meg. Az ingatlant azonban ennek megállapítása előtt is igénybe vehették, azzal a megjegyzéssel, hogy a „térítés összegét és a fizetés módját később állapítják meg”. Több más rendelkezés is biztosítani kívánta, hogy az állam minél csekélyebb anyagi áldozat árán szerezhesse meg a zsidók földtulajdonát. A vonatkozó rendelkezések hangsúlyozták, hogy „csupán a törvényben meghatározott térítés,

³⁰ *Képviselőházi Napló, 1939–1944*, XIII, 265–450. A kisgazdák vezérszónoka, Nagy Ferenc általános fajvédelmi intézkedést követelt, amely a „magyar állameszmével” szembenálló nemzetiségek, elsősorban a németek birtokainak elkobzását jelentette volna. Ungváry Krisztián megállapítása szerint a törvény „egyfajta minimális konszenzus kifejezése volt a nem szélsőjobboldali képviselők körében”. Lásd UNGVÁRY Krisztián, *Holokausz és szociálpolitika*, kézirat, 2003.

³¹ Az 1942. évi XV. tc. a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól, in *Magyar Törvénytár, 1942*, Budapest, Franklin, é. n. [1943], 89–109.

amely a *valódi és teljes kártalanításnál lényegesen kevesebb, fizethető ki*”.³² Ezenfelül tág teret adtak az eljáró hatóságok számára a térítési összeg további csökkentésére. Ilyen helyzet volt például az, ha az eljárás során úgy találták, hogy az ingatlant a tulajdonos „az eladó szorult helyzetének kihasználásával” vagy rendkívüli gazdasági helyzetben (háború, válság idején) elért „indokolatlanul nagy nyereség felhasználásával” szerezte.³³

A törvény emellett előírta, hogy a tulajdonos vagy a haszonbérelő köteles az ingatlant és a hozzá tartozó ingóságokat „a rendes gazda gondosságával” legalább a törvény hatályba lépésekor fennállt állapotban tartani és a szükséges munkálatokat elvégeztetni, amíg a birtokot át nem veszik tőle. Az illetékesek ennek elmulasztására hivatkozva elrendelheték a térítési összeg jelentős, akár 100 százalékos csökkentését is. Ilyen ügyben számos per indult, és a bírósági ítéletek általában jóváhagyták a tulajdonost megrövidítő döntést. Az ingatlanokért kapott összeg a szabadkézi eladások során is gyakorta elmaradt a normális viszonyok között elérhető vételártól, a rendelkezésre álló rövid határidő és egyéb korlátozások miatt. Az adásvételt a vármegyei gazdasági albizottság terjesztette fel jóváhagyásra, és nemritkán annak megtagadását javasolta, ha a vételárat „birtokpolitikai szempontból” sokallta.³⁴

A végrehajtással kapcsolatos első rendeletet már négy nappal később közzétették. Ennek célja az volt, hogy az öt holdnál kisebb ingatlanokat elsőként és minél gyorsabban átvegyék, ezzel részben csillapítva a földéhséget. Ezt a célt elsősorban a vásárlások ösztönzésével akarták elérni. A megadott határidőig (1942. december 9.) el nem idegenített ingatlanokat az év végéig be kellett jelenteni, ezt azonban a közigazgatás többnyire képtelen volt határidőre teljesíteni.³⁵ A törvény általános végrehajtási utasítása csak 1943 júniusában jelent meg. Részletes útmutatást adott többek között a törvény hatálya alá tartozó természetes és jogi személyek köréről, illetve a

³² A 169 352/1943. XI. KKM sz. körrendelet. Lásd Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár, Szolnok város polgármesteri ir. 1557/1944. A térítés összege aranykoronánként hatvan pengő volt, és „lépcsőzetesen” csökkent, tehát a tíz aranykorona jövedelmet meghaladó birtokrészért ötven, tizenöt felett pedig csak negyven pengő járt. Lásd 1942. évi XV. törvénycikk 5. paragrafus.

³³ A 3600/1943. ME sz. rendelet, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1943, II, 1403–1458 (1943. június 22.), 31. §.

³⁴ Példaként lásd Kunszentmárton község ir. 3756/1943.

³⁵ Az 5300/1942. ME sz. rendelet a zsidók tulajdonában lévő egyes ingatlanok elidegenítésének szabályozásáról, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1942, III, 2592–2603 (szeptember 9.). Az 550 000/1942. FM sz. rendelet, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1942, IV, 3088–3096 (1942. november 13.).

kivételezettség, mentesítés lehetőségeiről, és ezek igazolásáról. A birtok átengedésének előkészítésére, illetve a térítés megállapítására helyszíni eljárást kellett tartani.³⁶

Az állam képviselője a zsidó ingatlanok ügyében az Országos Földhitelintézet (OFI) volt. A Földművelésügyi Minisztériumtól (FM) kapott utasítások alapján adta tovább, illetve értékesítette az öt holdnál kisebb ingatlanokat az Országos Népi és Családvédelmi Alap (ONCSA)³⁷ kötelékében működő vármegyei és városi Közjóléti Szövetkezeteknek, az öt és száz hold közöttieket (szőlők esetén 5–20 hold) pedig az Országos Vitézi Széknek. A száz holdnál nagyobb ingatlanokat az OFI saját kezelésébe vette, illetve ideiglenesen haszonbérbe adta. Alkalmos bérlő vagy birtokkezelő híján számos esetben ideiglenesen meghagyták a birtokot a volt tulajdonos használatában, illetve bérletében. Az OFI feladata volt a házi kezelésű birtokokon korszerű gazdálkodást teremteni, és a juttatottak gazdálkodását ilyen értelemben ellenőrizni.

Ami az egyes intézmények birtokába került földterületet illeti, a legkisebb birtokkategória több mint 20 000, a Vitézi Szék hatáskörébe került mennyiség közel 130 000 hold volt, a többi ingatlan az OFI joghatósága alatt maradt. Ebből több mint 150 000 holdat, mint említettük, kishaszonbérletek és házhelyek céljára már az előző években átvettek. 1943 nyarán történtek az első lépések a száz holdnál nagyobb megmaradt birtokok, összesen körülbelül 370 000 hold végleges felhasználásáról. Erről a minisztérium háromtagú tárgyaló bizottsága helyszíni szemlét követően, a községi elöljáróság megbízottainak meghallgatása után, a helyi gazdasági és szociális viszonyok figyelembevételével határozott.³⁸

A birtokok tényleges átvétele általában csak a következő gazdasági év elején történt meg, vagy akkor sem: a háborús viszonyok, a tulajdonosváltással járó gazdasági és adminisztratív nehézségek miatt az ingatlanok jelentős részéről nem született végső döntés, illetve az új tulajdonos már nem tudta használatba venni azokat. 1944 elején, majd a német megszállás után is történtek további erőfeszítések a zsidó birtokok felhasználásának meggyorsítására. A kiutalások szó szerint az utolsó pillanatig folytak: Dévaványán például még szeptember végén, a front megérkezése előtt alig két héttel is adtak át ingatlanokat.³⁹

³⁶ A 3600/1943. ME sz. rendelet. Lásd 38. jegyzet.

³⁷ Az ONCSA 1940-ben alakult, irányító szerve az Országos Szociális Felügyelőség volt.

³⁸ Az ingatlanok felhasználásával kapcsolatos részletes utasításokat a 4250/1943. ME sz. rendelet tartalmazta, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1943, II, 1753–1779 (1943. augusztus 31.). Összesen negyven tárgyaló bizottságot állítottak fel, összetételüket és működésüket a 601 000/1943. FM sz. rendelet (*uo.*, 2095, 2096, szeptember 15.) szabályozta.

³⁹ Dévaványa k. ir. 8104/1944.

A törvény kevésbé szigorúan rendelkezett a zsidók földbérleteiről, arra hivatkozva, hogy a termelés folyamatosságának biztosítása miatt nem lehetséges teljes és azonnali felszámolásuk. Lehetőséget nyújtott viszont az ilyen haszonbérleti szerződések rendkívüli és rövid határidővel történő felmondására. A minisztérium indoklás nélkül korlátozhatta a szerződések hatályát és rendelkezett el a bérlet egy részének kisajátítását.⁴⁰ A bérletek átvételéről a kamarai jelentések nem számoltak be részletekbe menően, de a források arról tanúskodnak, hogy a közép- és nagybérletek egy részén még a gettósítás megkezdésekor is, hatósági jóváhagyással vagy látszólagos „árjásítás” révén, zsidó szakemberek gazdálkodtak. A zsidók haszonbérleteit csak 1944 augusztusában szüntették meg véglegesen, helyükre zárgondnokokat neveztek ki.⁴¹

A törvény hatálya alá eső birtokmennyiség a kormányfő által emlegetett egymilliószámnál jóval kevesebb volt: 1943 végéig összesen 751 000 hold zsidó mező- és erdőgazdasági ingatlant köteleztek átadásra, ebből 214 000 hold volt az erdők területe. Az 537 000 holdra rúgó mezőgazdasági terület csak mintegy kétharmadáról született végleges döntés az év végéig. A kamara adatai szerint kerekén 364 000 hold került keresztény kézre, de ebbe bele kellett érteni a már korábban kishaszonbérletbe adott és a szabad kézből értékesített ingatlanokat is.⁴²

A zsidó birtokok kiosztása során a döntéshozók több, egymásnak gyakran ellentmondó szempontnak kényszerültek megfelelni. Egyfelől gazdasági vonatkozásban igyekeztek elkerülni a Nagyatádi-féle rendezés hibáit, ezért a szakmai szervezetek javaslatai alapvető célként jelölték meg, hogy a földeket elsősorban megfelelő gazdasági ismeretekkel, felszereléssel rendelkező, tőkeerős gazdák kezébe adják. Ugyanakkor továbbra is előtérben maradtak az 1920-as reformkísérlet szociálpolitikai irányelvei: a háborús vagy ellenforradalmi érdemeket szerzett személyek, vitézek, illetve hadirokkantak, özvegyek és árvák, valamint a rendszerhű vidéki értelmiség (gazdatisztek, lelkészek, tanítók, jegyzők stb.) jutalmazása.⁴³

A kormányzat elsősorban a zsidó birtokok rovására akarta enyhíteni a radikális földreformban reménykedő, emiatt a harmincas évek második felétől tömegesen a nyilaspártok támogatójává szegődött szegényparasztság és agrárproletariátus földéhségét is, elsősorban kishaszonbérletek és házhelyek formájában. Végül, de nem

⁴⁰ 1942. évi XV. tc. 13. §., 3600/1943. ME 68–69. §.

⁴¹ A 3100/1944. ME sz. rendelet, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1944, II, 1639–1645 (1944. augusztus 26.).

⁴² *Az Országos Mezőgazdasági Kamara jelentése az 1943. évről*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1944, 211, 212.

⁴³ GUNST Péter, *Magyarország gazdaságtörténete 1914–1989*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 310, 311.

utolsósorban, új szempontként jelentkezett a háborús erőfeszítések támogatása. Az előzetes szakmai javaslatok első helyen a frontharcosok és hadigondozottak juttatását szorgalmazták. Ennek érdekében külön rendelet tette lehetővé, hogy a hazatérésükben akadályozott katonák is vásárolhassanak ingatlant, illetve hogy ápoltságuk nevében hadikórházak is adhassanak be kérvényt.⁴⁴

A törvény végrehajtási utasítása ehhez képest árnyalatnyinak tűnő, de lényeges módosítást tartalmazott: elsődleges kedvezményezettként a *vitéségi éremmel kitüntetett* és a hősi halált halt katonákat, illetve hozzátartozóikat, valamint a *vitéseket* jelölte meg, és csak ezek mellett a hadviseltek általánosan.⁴⁵ A kormányzó a kérdéssel kapcsolatos „legfelsőbb elhatározásában” kiemelte, hogy elsősorban a honvédség és a rendvédelmi szervek „kiemelkedően hősi magatartást tanúsító tagjai” részesüljenek birtokadományban és egyéb anyagi segítségben.⁴⁶

A birtokok kiosztásakor figyelembe vették a birtokszerzők „államhűség szempontjából való megbízhatóságát” is, ami gyakorlatilag kizárta nemcsak a szélsőséges (baloldali, illetve nyilas) politikai elfogultsággal vádolt, de a nemzetiségi földművesek juttatását is. Nem javasolta például a helyi gazdasági felügyelő a kárpátaljai Órdarma lakosainak juttatását, mert szerinte többségük a statisztikák szerint ugyan magyar, de lélekben „inkább ruszin érzelmű”.⁴⁷

Elméletben a juttatottak körét bővítette az igénybevétel miatt hátrányt szenvedett intézmények és magánszemélyek nem jelentéktelen tömege: mindazok, akiket például ideiglenes vagy állandó munkaszerződés, bérlői vagy hitelezői viszony, haszonélvezeti vagy kegyúri jog kapcsolt a felosztott birtokokhoz. Elsősorban ebből a forrásból tervezték kártalanítani a honvédelmi törvény alapján kisajátított ingatlanok tulajdonosait is.⁴⁸

A földreformmal kapcsolatos szerteágazó igényeket és érdekeket jól tükrözi a FM birtokpolitikai (VII.) főosztályához érkezett beadványok tömege. A szerzők többsége nacionalista, antiszemita érvekkel támasztotta alá mondanivalóját. A törvényt mint

⁴⁴ Az 52 764/1942. HM sz. rendelet, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1942, IV, 3140–3148 (szeptember 21.).

⁴⁵ A 4250/1943. ME sz. rendelet, lásd a 43. jegyzetet.

⁴⁶ A Kormányzó Úr ő Főméltósága 1943. évi augusztus hó 20-án kelt lf. elhatározása a kimagasló honvédelmi érdemek jutalmazásáról, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1943, II, 1377, 1378.

⁴⁷ OL K 184. FM ált. ir. 1943-27-71.001.

⁴⁸ A 4690/1943. ME sz. rendelet a honvédelmi célokra kisajátított ingatlanokért csere-kártalanítás adásáról, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1943, II, 1873–1876 (1943. október 5.).

történelmi igazságtételt állították be, gyakran hangsúlyozva, hogy a zsidó birtokos erkölcstelen, törvénytelen úton jutott a birtokhoz. Nem kevesen az „ősi” családi birtokot szerették volna visszakapni, nemesi címre, történelmi érdemekre hivatkozva. A mellékletek között találkozhatunk birtokadományról szóló középkori oklevelek másolataival is.⁴⁹

A túlzott aktivitás számos, a realitásoktól messzire rugaszkodó, illetve jogcím nélküli kérvényt szült. Sokan csalódottan kényszerültek például tudomásul venni, hogy a zsidók lakóházait egyelőre nincs lehetőség megszerezni. Némelyek birtokpolitikai reformtervezettel álltak elő, például javasolták a zárt zsidó birtokok munkatáborrá alakítását a zsidók átnevelése, munkaerejük hasznosítása céljából. Egyes birtokosok a zsidó konkurencia mezőgazdasági üzemeire, szeszfőzdéire, iparvasútjaira pályáztak. Voltak, akik zárgondnoki, birtokkezelői „állásra” ajánlkoztak, többnyire hiába. Az egyéni kérelmek csak egészen kis hányada számíthatott sikerre.

Jóval nagyobb eséllyel indultak az intézmények kérvényei: az elsődleges kedvezményezettek a községek, gazdasági szervezetek, hazafias egyesületek, a leventemozgalom, a honvédség és a csendőrség, valamint a történelmi keresztény egyházak voltak. Az utóbbiak a kegyúri jog elvesztéséért járó kárpótláson túl is számos ingatlanhoz jutottak iskolai és javadalmi birtok, templom, temető céljára. Az erdőbirtokok, használati illetőségek nagyobb gazdasági egységei egyéni juttatásra nem voltak alkalmasak, ezeket legalább százholdas parcellákban adták erdőbirtokossági társulásoknak, illetve községeknek.⁵⁰

Egyéni vagy kollektív kérvények aláíróiként sok ezren tiltakoztak a földreform helyi végrehajtása ellen. Jelentős részük azt nehezményezte, hogy a „kisemberek”, gazdák juttatása helyett az igénylők háta mögött a legértékesebb földek középosztálybeli tulajdonosok, köztük a zsidók strómanjai kezébe kerültek. A nyilvánvalóan elfogult panaszok mindazonáltal nem mindig álltak messze az igazságtól. Hivatalnokok, katoná- és csendőrtisztek, egyéb állami alkalmazottak mellett olyan neves személyiségek, mint Kánya Kálmán és Bartha Károly nyugalmazott miniszterek is részesültek a zsidó birtokokból. A vármegyei közigazgatásnak befolyása volt az eladások jóváhagyására, ez tág teret nyitott a nepotizmusnak és a korrupciónak.

Tömeges elégedetlenséget szült az is, hogy a kérelmezők számára legvonzóbb, önálló egzisztencia alapítására leginkább alkalmas kisbirtokok – köztük a szőlők

⁴⁹ A továbbiakra lásd OL K 184. FM ált. ir. 27. tétel, 1942.

⁵⁰ OL K 184. FM ált. ir. 1942-B/4-123.045. Hasonló elvek alapján osztották ki a legelőket, legelőilletőségeket is.

jelentős hányada – a vitézi rend kizárólagos hatáskörébe kerültek. A rend, a folyamat elsődleges haszonélvezőjeként, 1941–1943 között legalább duplájára növelte birtokállományát. Az átvett birtokok 30 százalékát az elmúlt, a többit a jelenlegi háború vitézeinek szánták. A szántók ötödét, a szőlőbirtokok felét tisztí vitézek részére biztosították.⁵¹

A közvéleményt élénken foglalkoztatták ezek a kérdések, amit az is bizonyít, hogy a kormányfő több beszédében és felszólalásában foglalkozott velük. Felháborodottan, „mocskos kocsmái beszéd”-nek nevezve utasította el a visszaélésekkel kapcsolatos vádakat. A vitézeknek adott bőkezű birtokadományokat igazságos döntésként értékelte, a panaszkodóknak pedig azt üzenté, megérti fájdalmukat, de „...*tetszett volna mindenkinek vitéznek lenni*, s akkor ugyanúgy részesedhetne ebben az előnyben”.⁵²

Az érdekellentétek különösen a nagyértékű, jövedelmező szőlőbirtokok juttatása körül éleződtek ki. Bereg vármegye közigazgatási bizottsága például azt igyekezett elérni a miniszterelnöknél, hogy a szőlőbirtokokat kisgazdák, illetve vitézek helyett elsősorban tisztviselőknek juttassák, akik a gazdaságos művelést jobban képesek biztosítani, és erősítésük „elsőrendű állami és nemzeti érdek”. A beregi szőlők az előterjesztésben a lokálpatriotizmus fő faktoraként jelennek meg: ezek „voltak azok a rögök, amelyek a középosztálybeli embert – ha még el is került innen – mindig beregivé tették”. A vármegye panasz tárgyává tette azt is, hogy az OFI küldöttjei a juttatottakat „*anyagi teherbíró képesség szempontjából mérlegelik*”, a helyi vezetőknek nincs kellő befolyásuk a „magyar nemzeti és politikai szempontok” érvényesítésére. Különösen itt fontos ez, érveltek, ahol sok, megszállás alatt üldözött, „érdemes és értékes” magyar van.⁵³

A kivételezettségre vonatkozó szabályokat a második zsidótörvényhez képest sokkal szigorúbban állapították meg. Csak a magas háborús kitüntetésekkel rendelkező, legalább 75 százalékos hadirokkant, vagy ellenforradalmi érdemeket szerzett zsidók tarthattak meg legfeljebb százholdas birtokot, illetve 400 holdnyi haszonbérletet. A kedvezmény nem vonatkozott a családtagokra, lehetővé tették viszont az ingatlanok nem zsidó gyermekekre, unokákra történő átírását: ilyen úton 12 000 hold cserélt gazdát. A mentesített birtokterület nagyságáról nincsenek adataink, az azon-

⁵¹ 1941-ben a vitézi telkek összterülete mintegy 94 000 holdat tett ki, ez a mennyiség 1943 végéig csak a zsidó birtokokból közel 84 000 holddal nőtt. *A m. kir. kormány 1941. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*, Budapest, Athenaeum, 1943, 4; KÁLLAY, *A magunk útján*, i. m., 18.

⁵² KÁLLAY, *A magunk útján*, 19. (Kiemelés tőlem – Cs. L.)

⁵³ OL K 184. FM ált. ir. 1943-27-73.714.

ban valószínű, hogy a mentesség bizonyítása igen nehéz volt, többek között azért, mert a szükséges igazolásokat az átvételben érdekelt Országos Vitézi Szék adta ki.⁵⁴

Tőkehiány miatt elsősorban adásvételek ösztönzésével kívánták növelni a „keresztény” birtokos osztály földállományát. A szegényparasztság, földmunkások, cselédek nagyarányú juttatását eleve kizárta, hogy ki kellett fizetni a birtok árának negyedét, és igazolni, hogy a leendő tulajdonos megfelelő felszereléssel rendelkezik. A Közjóléti Szövetkezetek feladatai közé tartozott ugyan a szegényebb kérelmezők kíségetése, de a korlátozott anyagi források miatt ez csak szűk körre terjedhetett ki. A nagybirtokok felosztása ugyanakkor rendszeres munkalehetőségtől fosztotta meg ezt a réteget: gyakori panasz volt, hogy az újonnan alakult kis- és középbirtokokon nem, vagy csak rosszabb feltételekkel találnak munkát. A felszámolt gazdaságok volt cselédeit, alkalmazottait kárpótolták ugyan, de az ellenszolgáltatásként kapott föld meg sem közelítette a megélhetéshez szükséges mennyiséget.⁵⁵

A zsidó birtokok hatalmas mennyiségéről szóló hírek, nyilatkozatok tömegekben keltettek irreális elvárásokat. Sok mezőgazdasági munkás például már 1939-ben vonakodott szerződést kötni a következő gazdasági évre, mert elterjedt, hogy indul a földosztás, és a leszerződöttek hátrányban lesznek.⁵⁶ A földre hiába váró igénylőknél még rosszabbul jártak azok, akik birtokukat adták el, vagy bankkölcsönt vettek fel, és azon zsidó birtokot vásároltak, szerződésükhöz mégsem járultak hozzá, mert az ingatlant más célra szánták. Például egy ötgyermekes tűzharcos kisgazda, akit kérelme szerint az adásvétel megtagadása súlyos helyzetbe sodort, mert mindenét a birtokba fektette, a gazdálkodást megkezdte, a vételárat pedig nem tudják neki visszafizetni, mert „valamennyi eladó földhözragadt szegény”.⁵⁷

A „reform” további kárvallottai közé tartoztak azok is, akik zsidónak tekintett személytől vettek, illetve kaptak, örökölték földtulajdont 1937 után. Az adásvételi szerződések jelentős részét hatálytalanították, ha a vevő nem tudta igazolni, hogy juttatásra érdemes földműves, de akkor is, ha az ingatlant más, fontosabbnak ítélt célra szánták. A politikai célú osztogatás gyakran ütközött gazdasági érvekkel, helyi

⁵⁴ A 7020/1942. ME sz. rendelet a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942: XV. tc. 3. §-ának (4) bekezdésében meghatározott egyes körülmények igazolásáról, in *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1942, III, 2840–2843 (1942. november 27.).

⁵⁵ Dévaványán például a báró Herzog-féle birtok állásukat veszített cselédei 6–6 holdat kaptak, holott az önálló kisbirtokhoz itt minimum 20–25 holdra lett volna szükség. Dévaványa k. ir. 1839/1943. Lásd még Szolnok polgármesteri ir. 1557/1944.

⁵⁶ Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispáni ir. 4510/1939.

⁵⁷ OL K 184. FM ált. ir. 1943-27-75 657.

érdekekkel. Egy dunavecsei kisbirtokot például vitézi telek céljára sajátítottak ki, annak ellenére, hogy azon már húsz éve gazdálkodott a nem zsidó bérlő, osztatlan közös üzemben a birtok másik felét birtokló paraszttal. A helyi képviselő-testület hiába érvelt azzal, hogy a birtokot megfelelő felszereléssel, jól kezelik, és a döntés nagycsaládos gazdák létfenntartását veszélyezteti.⁵⁸

A nagyobb gazdaságok egységének megbontása, a birtokok átvételének hónapokig, olykor évekig elhúzódó procedúrája és a finanszírozás megoldatlansága miatt jelentős gazdasági felszerelés, állatállomány és árukészlet került ki hosszú időre a gazdaság vérkeringéséből, illetve szenvedett súlyos károsodást a hatóságok, illetve a zárgondnokok minden igyekezete ellenére. Sok tulajdonos, érthető módon, az előírások ellenére sem törekedett arra, hogy a gazdálkodást a „leglelkiismeretesebben” folytassa igénybevétel előtt álló birtokán.⁵⁹

Kállay Miklós memoárja szerint a törvényt a zsidók „megértéssel fogadták, különösen, hogy alig egy százalékukat érintette súlyosabban”.⁶⁰ Ezzel szemben a források azt bizonyítják, hogy a zsidó közösséget ért közvetlen gazdasági hatás nem volt elhanyagolható, ha arányaiban nem is vethető össze a második zsidótörvény okozta tömeges deklaszálódással. Családtagokkal együtt több tízezerre tehető azok száma, akik közvetlenül a mezőgazdaságból éltek, vagy a föld jelentette legfőbb jövedelemforrásukat. Erre utal számos mentesítésért, haladékért folyamodó, gyakran könyörgő, kétségbeesett hangú beadvány. A zsidó hitközségek, egyesületek, szociális intézmények segélyalapként is szolgáló birtokainak elvétele a közösségek karitatív tevékenységére mért érzékeny csapást. A vidéki zsidó közösségek helyenként rohamos elnéptelenedéséhez az általános demográfiai csökkenés, valamint a második zsidótörvény ipart és kereskedelmet korlátozó rendelkezései mellett a diszkriminatív birtokpolitika is hozzájárult.⁶¹

A végrehajtás során jelentkező anomáliák a zsidó közösség nem jelentéktelen részét, és, mint láthattuk, a többségi társadalom egyes csoportjait is sújtó gazdasági következmények mellett a törvény erkölcsi hatásait, szimbolikus jelentőségét is fontos hangsúlyoznunk. Az 1942-es „földreform” a modern polgári jogrend egyik alappillért támadta, tömegeket erősítve meg abbéli meggyőződésükben, hogy a gazdasági gyarapodáshoz a legrövidebb út zsidó polgártársaik vagyónán keresztül vezet.

⁵⁸ OL K 184. FM ált. ir. 1943-27-75 674.

⁵⁹ Példaként lásd OL K 184. FM ált. ir. 1943-27-72 624.

⁶⁰ KÁLLAY, *Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, i. m.*, 97.

⁶¹ A törvény deklarált céljai közé tartozott annak megakadályozása, hogy a „zsidók a falusi élet közösségébe és különösen ennek földdel bíró rétegébe ezután bekerülhessenek”. Lásd 31. jegyzet.